

Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri

Yrd. Doç. Dr. Satılmış ÖZ*

Atıf / ©- Öz, S. (2014). Sosyolojik Bir Olgu Olarak Dini İhya Hareketlerinin Temelleri, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 187-213.

Öz- Dini ihya hareketleri ve bu hareketlerin sonuçları toplumsal bir olgudur. Tarihi süreç içerisinde farklı formlarda ihya hareketi çabasının olduğu görülmektedir. Bu hareketlerin oluşmasına sebep teşkil eden birçok faktör bulunmaktadır. Bu çalışmamızda ihya hareketlerinin çeşitleri ve bu hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan toplumsal olgular araştırılmıştır.

Anahtar sözcükler- İhya, fundamentalizm, ıslahat, reform, selefilik, gelenek, modernizm

Giriş

Dini ihya hareketlerinin çeşitleri ve bu hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan sosyolojik etkenler araştırmamızın problemini teşkil etmektedir. Bu çalışma yapılırken dokümantasyon yöntemi kullanılmıştır.

İhya, Arapça kökenli bir kelime olup, yeniden canlandırma, diriltme, hayat verme, anlamlarında kullanıldığı gibi, çok iyi duruma getirme, güçlendirme, geliştirme, yeni bir güç anlamlarında da kullanılmaktadır.¹ Dinî terminolojide ise, ihya genel olarak; fundamentalizm ve selefilikle eş anlamlı olarak ele alınmış ve dinin her türlü cahiliye unsurlarından ve olumsuzluklarından veya dine sonradan ilave edilen “bid’atlardan” arındırılmasının dinin asıl kimliği olan “selefe” dönüş ile mümkün olacağı ifade edilmesi anlamında kullanılmıştır.² İslam dininde ihya denildiği zaman daha çok eskiye dönüş, yürünmüş yoldan yürüme, doğru adına ne varsa hepsinin ilk dönemde aranması anlaşılmıştır. Bir başka ifade ile selefilik dini ihya hareketi olarak algılanmıştır.³ Ancak genel olarak değerlendirildiği zaman, terminolojik olarak tecdit, reform, teceddüt, ıslahat gibi farklı terimlerle ifade edilmekle birlikte, ihya adına yapılan çalışmaların ve girişimlerin sadece ilk döneme rüçü edilmesi çabasından ibaret olmadığı, bilakis farklı formlarının olduğu görülmektedir.

* Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, e-posta: satilmisoz@hotmail.com

¹ www.tdk.gov.tr, 23/12/2013.

² Ebul Ala Mevduci, *İslam’da İhya Hareketleri*, Pınar Yay., İstanbul 2008, s.46.

³ Mehmet Zeki İşcan, “Selefilğin İhyacılığı ve Dini Düşüncede Yenilik”, *Marife*, 9, 3 (Kış 2009), s.10.

Tarihi süreç içerisinde dejenere olan ya da yok olan dini argümanların yeniden dirilişi ile ilgili hadiselerle dünya genelinde sık rastlanan bir husus olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte genel olarak, değişik zamanlar ve mekânlarda ortaya çıkan dinî sapmalar karşısında devamlı olarak ihya hareketlerinin temel amacının bozulan değerlere karşı koymak ve dinin hayatîyetini sağlamak olduğu da ifade edilmektedir.⁴ Gerek geleneksel gerekse semavi dinlerde ihya adına yapılan girişimler, sadece dinin “temelinin” korunması ve bu temelın toplum üzerindeki etkisinin sağlanmasından ibaret değildir. Zaman zaman gelişen ve değişen konjonktür içerisinde de karşılıklı etkileşim halinde dinin aktif bir şekilde modernleşmek suretiyle yer alması gerektiği şeklinde de görülmektedir. Dolayısıyla ihya hareketleri karakteristik olarak farklılıklar arz etmektedir. Bu bağlamda dini ihya hareketlerinin farklı formlarının olduğunu ifade edebiliriz. Bunlardan en dikkat çekici olanları, fundamentalizm ya da selefilik, gelenekçilik ve modernizmdir. Çalışmamız boyunca gerek bu üç farklı kavram gerekse ihya adına yapılan diğer tanımlamalar daha kapsayıcı olması bakımından “ihya” terimi ile ifade edilecektir.

Genel olarak dinlerin tarihlerine bakıldığında zaman ihya hareketlerinin şahsına münhasır bir takım özellikleri olmakla birlikte, birçok özelliklerinin de örtüştüğü kabul edilmektedir.⁵ Mesela Fazlur Rahman Modernist öncesi ıslahat hareketlerinin ortak niteliklerini, İslam toplumunun toplumsal ahlaki açıdan bozulmasına karşı derin ve değiştirici ilgi, İslam’ın aslına geri dönüş çağrısı ve dine sonradan karışan hurafelerle mücadele, kadercî hayat görüşünün ezici yükünden kurtulma ve ıslahatın gerekiyorsa silah gücüyle yapılması olarak belirtirken, modernistlerin İslam toplumu için hayati mesele olarak gördükleri hususlarda batı toplumu ve düşüncesini de ön plana aldıklarını ifade eder.⁶

İhya Hareketlerinin Formları

Fundamentalizm

Fundamentalizm, modernizme ve gelenekçi görüşe zıt olarak, dinin temel metinlerine ya da ilk dönemki haline dönme arzusunda olan inanç olarak ifade edilmektedir.⁷ Diğer bilim dallarında da kullanılmakla birlikte her şeyden önce fundamentalizm dinî bir

⁴ Hüsnü Ezber Bodur, *Dinî İhya Hareketi Olarak Vahhâbiliğin Doğuşu, Gelişmesi, Sosyo-Politik ve Ekonomik Neticeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1986, s.1.

⁵ Bodur, a.g.t., s.2-3.

⁶ Fazlur Rahman, *İslami Yenilenme Makaleler I*, (Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu, Ankara 2004, s.81-85.; *İslami Yenilenme Makaleler III*, (Çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu, Ankara 2004, s.46-48.

⁷ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.251.; Gülay Ercins, “Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1(2009), s. 652.; Murat Beyazyüz-F. Sevinç Göral Alkan- Erol Göka, “Fundamentalizmin Psikolojisi”, *Avrasya Dosyası*, 13, 3 (2007), s. 355-356.

olgudur⁸ ve temelde, yanılmaz otorite, değişmez standart olarak tanrıyı ve kutsal metinleri merkeze alan bir dünya görüşünü ifade eder.⁹ Köktenci dünya görüşü, hayata dair hiçbir ayrıntıyı atlamaksızın dinî nitelikli evrensel bir sistem meydana getirme çabasıdır.¹⁰ Fundamentalistler kutsal metinlerin literal anlamıyla okunmasını ister, aşırı entelektüel okumaya karşı çıkar, dini çoğulculuğu benimsemezler, dünyevi ve rasyonel yaklaşımlara karşı “eski güzel günlere” dönmeyi isterler.¹¹ Fundamentalist gruplar varlıklarını dayandırdıkları bir takım ilkeleri, kuralları ve normları mutlak kabul ederler ve bunların yorumlanmasını, eleştirilmesini, değiştirilmesini yasaklarlar. Bütün bu ilkelerin “orijinal” hallerinin korunmasına büyük önem verirler.¹² Fundamentalist kavramı tarihi süreç içerisinde farklı anlamlarda kullanılmakla birlikte, 1990’lardan sonra herhangi bir ideolojiye, dine, fikre, sorgulamaksızın dogmatik şekilde inanma ve bu inancını dışındakilere dayatma şeklinde kullanılır olmuştur.¹³

Fundamentalizm teriminin Amerikan Protestanlığına özgü bir kavram ve Evangelik hareketin bir alt türü olduğu, hem modernitenin sonuçlarına bir tepki, hem de Katolik geleneğin reddini içerdiği ve 1910 ile 1915 yılları arasında “The Fundamentals” serisinin yayınlanmasından sonra ortaya çıktığı kabul edilmektedir.¹⁴ Fundamentalizm kavramı başta teolojik bir çerçeve içinde, İncil’in vahiyle gelen ilk ve orijinal halinin esas alınması gerektiğine ve Tanrı kelamının yeniden yorumlanması ile oluşturulan İncil versiyonlarının Hıristiyanlığın esaslarını bozduğuna vurgu yapan dinî kaidelerin genel adı olarak kullanılmıştır.¹⁵ İlk fundamentalist düşünce ve eğilimlerin Pietizm hareketi ile ortaya çıkışından sonra 1920’lerden itibaren Amerikalı Protestanlar arasında çok belirginleşmeye başlamıştır. Başlangıçta kutsal kitabın beşer eliyle değiştirilip değiştirilmediği, Bibel metinlerini oku-

⁸ Martin Riesebrodt, “Fundamentalism And The Resurgence Of Religion”, *Numen: International Review For The History Of Religions*, 47, 3(2000), s. 271.

⁹ Halil Aydınalp, “Sosyal Çatışma ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 3(2010), s. 205.

¹⁰ Aydınalp, a.g.m., s. 205.

¹¹ John J. Macionis, *Sosyoloji*, Çev. Vildan Akan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2012, s. 508

¹² Beyazyüz- Alkan- Göka, a.g.m, s. 368

¹³ Gülay Ercins, “Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1(2009), s. 656

¹⁴ Victoria S. Harrison, “Modernity, Religious Fundamentalism And The Secularization Thesis”, *The Icfai University Journal Of History And Culture*, 2, 3(2008), s. 10.; Ali Rafet Özkan, “Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2002), s. 33; Gülay Ercins, “Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1(2009), s. 655; Abdullah Alperen, “Türkiye’de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2000), s. 481

¹⁵ Murat Beyazyüz-F.Sevinç Göral Alkan- Erol Göka, “Fundamentalizmin Psikolojisi,” *Avrasya Dosyası*, 13, 3(2007), s. 355-356

yan kişinin metnin lafzına sadık kalması gerektiği tartışmaları baş göstermiş, zamanla bu tartışma, dini hayata uygun bir toplumun nasıl ve hangi yollarla kurulabileceği anlayışına dönüşmüştür.¹⁶ Fundamentalist Hıristiyanların ortak inançlarına göre; dünyadaki bütün Hıristiyanlar gerçek Hıristiyanlığı yaşamamaktadır ve bünyelerinde Hıristiyanlığın özünde olmayan pek çok unsuru bulundurmaktadırlar. İsa zamanında olmayan hususların da, bütün Hıristiyanların hayatından mutlaka çıkarılması gerekmektedir. Yani gerçek manada “öze”, “saf İncil’e” “saf Hıristiyan yaşantısına” dönülmelidir. Bundan dolayı Fundamentalizm tehdit altındaki kimliği korumak ve kayıp kimliği yeniden ihya etmek arzusu ile ortaya çıkmıştır.¹⁷ Günümüzde özellikle Latin Amerika ülkelerinde fundamentalist Hıristiyanlığın ciddi bir artış gösterdiği ifade edilmektedir.¹⁸

Her ne kadar Amerikan Protestanlığına dayansa ve son dönemde İslam’la özdeşleştirilse de fundamentalizm Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm gibi diğer dinlerde de söz konusudur.

Yahudi fundamentalistler, Talmud literatürüne göre doğru biçimde yorumlanmaması halinde Kutsal Kitap’ın bile güvenilir olmadığına inanırlar. Yahudi köktencilerin sadece İsrail’de değil dünyanın her yerindeki Yahudi toplumu içerisinde bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁹ Bununla birlikte Yahudi fundamentalistlerin salt literal bir yaklaşım sergilemedikleri de belirtilmektedir.²⁰

Hinduizmde de fundamentalizmin özellikle Müslümanlara karşı Hindu toplumunun çıkarlarını koruma amacıyla oluştuğu ve zaman zaman şiddet eylemleri ile gündeme geldikleri ifade edilmektedir.²¹

Japonya’da Protestan fundamentalizmine karşı Budist karakter taşıyan yeni dinî hareketlerin hızlı bir şekilde yayılma eğiliminde olduğu ifade edilmektedir.²²

İslam dininde fundamentalizm ile gelenekçi fundamentalist, reformcu fundamentalist gibi farklı sınıflandırmalar yapılmakla birlikte²³ Kuran ve Sünnet İslamına sıkı sıkıya

¹⁶ Ali Rafet Özkan, “Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2002), s. 42

¹⁷ Tunç Eralp, “Hıristiyan Fundamentalizmi” *İlim ve Sanat*, 38 (Mayıs 1995), s. 24.

¹⁸ M. Ali Kirman, “Sekülerleşme Perspektifinden Dinî ve Seküler Fundamentalizmler”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1,2(2008), s. 275

¹⁹ Israel Shakon – Norton Mezvinsky, *İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi*, (Çev. Ahmet Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul 2004, s.47-48.

²⁰ Baki Adam, “Yahudi Fundamentalizmi”, *İslamiyat*, 10,1 (2007), s.31

²¹ Şule Akbulut Albayrak, *Hıristiyan Fundamentalizmi*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s.59-61.

²² Kirman, *a.g.m.*, s. 275

²³ Abdullah Alperen, “Türkiye’de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 482

bağlı ve nasların anlaşılmasında akli izahlara yer vermeyen “Selefiyecilik” akımı kastedilmektedir. Bu anlayış nasları olduğu gibi kabul eder ve akli gelişmeleri devre dışı bırakır. Fundamentalistler dine sonradan ilave edildiğini iddia ettikleri her şeyi reddeder, saf hali ile Kuran ve Sünnete dönüşün asıl olduğunu ifade ederler. Fundamentalist anlamda saf hale dönüşüm hiçbir teville ve yenilenmeye gerek duyulmadan lâfzî bir öze mümkündür. Yoksa İslam dininin kaynaklarının orijinalinde aranması ve tefsir, tecdit kavramlarıyla özdeşleştirilmesi değildir. Nitekim Fazlur Rahman, “eğer biri İslam’ın temellerini uygulamaya koymayı istiyorsa o bir fundamentalisttir ve durum böyleyse, bütün iyi Müslümanlar fundamentalisttir” uyarısını yapmıştı.²⁴

Fundamentalizm her ne kadar dini bir kimlikle ortaya çıkmış ve dinin ilk dönemde yaşanan özünü sosyal hayata egemen kılma çabasında olan bir hareketse de, günümüz toplumlarında kazandığı görünüm, modern insanın düşüncesinde oluşturduğu imaj olumsuzdur. Bu bağlamda fundamentalizm, tutuculukla, küresel bir gerilikle, bağınazlıkla, hoşgörüsüzlükle, temel insan hürriyetlerini yok saymakla ve son olarak da dışlayıcılıkla özdeşleştirilmektedir. Geçmişte hangi anlama gelirse gelsin, onun günümüzde ifade ettiği anlam, büyük ölçüde kutsal bir şiddet ya da baskı ve yıkıcılığın kutsanıdır. Bu negatif anlamıyla fundamentalist tez, yalnızca beşerî ve toplumsal huzur için değil, aynı zamanda otantik ve sahih dine yönelik de önemli bir tehdit oluşturur.²⁵ Bu anlayışın oluşmasında siyasal gelişmelerin ve oluşumların etkisi büyük olmuştur. Nitekim fundamentalizm, 2000’lerin başında, Taliban rejiminin, kurmaca olduğu da iddia edilmekle birlikte,²⁶ 11 Eylül ve ardından gelen el-Kaide saldırılarının da etkisiyle Batı literatüründe hızla radikal İslam’ı tanımlayan bir kavram haline dönüşmüştür. Bugün fundamentalist denilince Batı’da, sakallı ya da kara çarşafı, Batılı anlamda modern olmayan bir hayat tarzına sahip İslamcılar akla gelmektedir.²⁷ İslam dini adına bu olumsuz intibah oluşmasının nedenlerinden birisi kavram kargaşasıdır. Nitekim fundamentalizm ile radikalizm aynı anlamda kullanılmaktadır. Oysa birincisi, İslam’ın esaslarına vurgu yapan bütün hareketleri ve düşünceleri içerebilen daha geniş bir kavram iken; ikincisi, yine aynı hareket içerisinde yer alan fakat mevcut rejimleri değiştirmeyi hedefleyen, devrimci yöntemi benimseyen ve bu kapsamda aktif eylemler sergile-

²⁴ John O. Voll, *Modernizm ve Fundamentalizm: İslam Tarihinde Yenilenme ve Reform*, http://isamveri.org/pdfdrq/D056627/1997/1997_VOLLJO.pdf, 18/01/2014, s. 231

²⁵ Antonie Wessels, “The role of Religion In Present-Day Seculer Society”, *Studies in Interreligious Dialogue*, 8, 2(1998), s. 173; Judith T. Shuval, “Stress And Migration”, *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Ed. George Ritzer, Blackwell Publishing, Malden 2009, s.4842.

²⁶ John L.Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör*, (Çev. Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz), Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2003, s.17.

²⁷ Gülay Ercins, “Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1 (2009), s. 656

yen siyasal hareketleri ifade etmektedir.²⁸ Aşırı dinci olarak da ifade edilen radikalizmin siyasal amaçları için dini bir silah olarak kullandıkları iddia edilmektedir.²⁹

M. Ali Kirman, İslamiyet ile Yahdilik dinlerinin yapıları icabı sekülerleşme ve laikleşme sürecine izin vermediklerini, dolayısıyla bu süreçlere karşı reaksiyoner bir yaklaşım sergileyen fundamentalist hareketlerin ortaya çıkmasına uygun zemin hazırladıklarını, bunun da Hıristiyan batı dünyası ile Müslüman toplumlar arasında çatışma alanı meydana getirdiğini iddia etmektedir.³⁰ Bu iddia ihya hareketlerinin ortaya çıkmasını açıklaması bakımından da önem arz etmektedir. Nitekim ihya hareketlerinin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisini şüphesiz karşılıklı etkileşim faktörü oluşturmaktadır. Bu durum dinlerin yapılarının yanında diğer dinlerin yapıları ve reaksiyoner tavırlar olarak birbirlerini etkilemelerinden de kaynaklanmaktadır.

Fundamentalizmin psikolojik bir olgu olduğu ve psikolojik bir fenomen olarak, kişilerin günlük gereksinimlerle başa çıkamamalarından kaynaklandığı da öne sürülmektedir. Bu durumun ise bireyi, varoluşsal kaygıya götürdüğü ve mutlak bir kesinlik arayışına sevk ettiği ifade edilir.³¹ Bununla birlikte, fundamentalizmin radikalizm, fanatizm gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kabul edildiği ve bu durumda hastalıklı bir bağlanma biçimi olduğu da ifade edilmektedir.³²

Gelenekçilik

Bir toplumda, eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane,³³ halkın sahip olduğu manevi psikolojik birikim,³⁴ şeklinde tanımlanan gelenek, genel olarak modern topluma karşı olarak kullanılır ve bilimsel olmayan, duygusal bir toplum özellikleri atfedilir.³⁵

²⁸ Davut Ateş, "İslam Köktencilği: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2 (2009), s. 66.

²⁹ Zafer Cirhinlioğlu-Erol Bulut, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, 20, 2 (2010), s. 301.

³⁰ M. Ali Kirman, "Sekülerleşme Perspektifinden Dinî ve Seküler Fundamentalizmler", *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 2 (2008), s. 276.

³¹ Michal Striceneç, "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler", (Çev. Abdulvahid Sezen), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10, 3 (2010), s. 282.

³² Sema Göka-Erol Göka, "Fanatizmin Psikodinamiği", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10 (2009), s. 326

³³ www.tdk.gov.tr, 25/12/2013

³⁴ Hasan Hanefi, *Gelenek ve Yenilenme*, (Çev. M. Emin Maşalı), Otto Yayınları, Ankara 2011, s. 14

³⁵ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay, Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 259.

Din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda da geleneksellik, genel olarak halk dindarlığı ile aynı anlamda kullanılır. Geleneksel dindarlıkta kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar hâkim durumdadır. Şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, ritualizm ve derin teolojik konulara fazla yer vermemek bu tip dindarlığın karakteristik özellikleri arasında sayılmaktadır.³⁶

Gelenekselcilik, tarihsel süreçte ortaya çıkmış olan Müslüman kimliği ve kültürünün batı tarafından tehdit edildiğini, buna karşı mücadeleye edilerek geleneğin aynı biçimde sürdürülmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte, yenilenmenin, özellikle reformun İslam düşüncesinde tarihindeki yansımalarını da bidat olarak addeder.³⁷

Bir ihya çeşidi olarak geleneksellik, dinî konularda herhangi bir şey aranılacaksa bu ancak dini gelenek içerisinde aranmalıdır. Bu gelenekte ilk dönemden başlayan ve süreç içerisinde oluşan tüm dinî argümanları kapsamaktadır. Fundamentalist anlayışın tarihi süreç içerisinde oluşmuş olan tüm birikimi hurafe ve bidat olarak kabul edip reddederken, dinin aslına, ilk haline dönülmesi gerektiği fikrine karşılık, gelenekçi yaklaşımın, tarihi süreç içerisinde oluşan birikimi reddetmediği, bilakis bu sürecin dinin doğasında olan bir yenilenmenin ürünü olduğunu kabul ettiği görülmektedir. Geleneksel düşüncede dinin kurumsallaşması ile birlikte içtihat sistemi bilfiil, her dönemde çalışmış ve toplumsal hayatın unsurları din ile bütünleştirilmiştir.

Mevdudi, cahiliye adetlerinin zamanla tekrar İslam toplumunda yaygınlaştığını İslam'ı en saf haliyle insanlara tekrar anlatacak kişilerin varlığına ihtiyaç duyulduğunu, İslam'ın orijinal haliyle, fakat hayattan çekilmiş bir vaziyette durduğunu, onun tekrar hayatın içine sokulması için müceddide ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.³⁸ Müceddidi de İslam'ı her türlü cahiliye unsurlarından olumsuzluklarından kurtarıp, dini asıl kimliğiyle insanlara ulaştırmak isteyen, İslam'ı cahiliyenin bütün dejenerasyonundan korumak, arındırmak ve dini sadece Allah'a ait kılmak için çalışan kimseler olarak tanımlar.³⁹

³⁶ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999, s.263.

³⁷ Davut Ateş, "İslam Köktenciligi: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2(2009), s. 83; İ. Hakkı Kaynak, "Tarihsel Süreçte Toplumsal Değişimler, Protestanlık Tavrı ve Dini Arınamacılık", *Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin peşinde*, 8(2012), s. 201.

³⁸ Ebul Ala Mevdudi, *İslam'da İhya Hareketleri*, Pınar Yay., İstanbul 2008, 42-43.

³⁹ Mevdudi, a.g.e., 46.

Modernizm

İslam modernizmi ile İslam'ın temel kaynakları olan Kuran, sünnete dönüşmek ve tarihi süreç içerisinde oluşan topyekûn mirası kabul etmek fakat bunları ilmî ve rasyonel süreçten geçirerek günün şartlarına göre yeniden yorumlamak kastedilmektedir.⁴⁰

Modernizm çalışmaları genel olarak reformistler olarak adlandırılmışlardır. Bu anlamda dinde reformasyon çalışmalarında, kesin olarak ifade edilememekle birlikte, 1517 yılı başlangıç olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Ancak bu tarihin Hıristiyanlıkta var olan reform hareketi için geçerli olduğunu da ifade etmek gerekir. Dinde reform hareketlerinin temel sosyolojik argümanını kilisenin tüm toplumu totaliter bir şekilde kuşatması ve kendi geleneksel yapısını oluşturmak suretiyle modernleşen dünya içerisinde müntesiplerine yeterince hitap edememesi oluşturmaktadır. Hıristiyanlık dinindeki reformasyon hareketi kilisenin gelenekselleşmiş yapısına karşı bir protesto hareketi olmakla beraber, modern çağın gerekliliklerine uyum sağlama çabasıdır. Bununla birlikte bütün dinlerde genel olarak reform hareketlerine zaman zaman rastlanıldığı görülmektedir. Yahudilik dininde de daha sıkı bir bağlılık olmakla birlikte reform hareketleri görülmektedir. Nitekim Moses Mendelssohn (1727-1786) modernist, reformist Yahudi olarak kabul edilmektedir.⁴² Tüm dinlerde görülen reform hareketlerinin farklı formları olmakla birlikte, genel olarak ana amacı gelenek ile modern zamanları birleştirmek, bir dindar olarak modern çağa ayak uydurabilmektir.

İslâm'da reform yapılması düşüncesi tarihi süreç içerisinde sürekli olagelmıştır. Nitekim dinde reform düşüncesi Türkiye'de Cumhuriyet Devri'nin ilk yıllarından itibaren devamlı gündemde olmuş ve bu düşünce sürekli olarak kendisine taraftar bulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yöneticiler, eski köklü kurumları ortadan kaldırıp, yerine Modernizmin ilkelerine uygun yenilerini kurmaya çalışırken, Batı'yı taklide dayalı bir politika uyguladığından dine yaklaşım konusunda da aynı yol takip etmiştir.⁴³

Modernistler, Orta Çağ Müslümanlığının, Kuran'ın normatif İslâmiyetinden birçok noktalarda inhiraf ettiğini öne sürmekteydiler. Onlar, reformcu görüşleri için, Kuran'ı ve Sünneti nihaî referans kabul ediyorlardı.⁴⁴ Modernistlerin ana düşüncesi temel kaynakların

⁴⁰ Mustafa Sönmez, "İslam Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2002), s. 147-150

⁴¹ Mehmet Akgöl, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya 1999, s.65.

⁴² William J. Hill, "Proofs For The Existence Of God", *Encyclopedia Of Religion*, (Edt. Lindsay Jones), Thomson Gale, USA 2005, c.11, s. 7422.

⁴³ Hasan Gümüšoğlu, "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında)", *EKEV Akademi Dergisi*, 17, 57 (2013), s. 298

⁴⁴ Ünver Günay, "İslâm Dünyasında Gelenek, Değişme, Modernleşme Ve Fundamentalist Eğilimler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, 8 (1998),

günümüz şartlarına göre yeniden yorumlanabilir ve günümüz koşullarına uyarlanabilir olduğu savıdır.⁴⁵

İkbal, Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Türkiye'den onları ön-celeyen Namık Kemal ve Genç Osmanlılar ile onları izleyen Mehmet Akif gibiler aynı zamanda İslam modernistleri olarak tasnif edilmişlerdir. Onlar modern dünyada İslamiyet'in yeniden yapılanması için gerekli içtihatların yapılmasında ısrar ediyorlardı.⁴⁶

Modernizm şehirli hareketi olarak tanımlanır. Liderlerinin ve müdafilerinin çoğunun devlet görevlileri, aydınlar veya dinin geleneksel yorumuna karşı çıkan ulema olduğu kabul edilir.⁴⁷

Dini İhya Hareketlerinin Nedenleri

Sosyal Hareketlilik

Toplumsal Değişme

Durkheim toplumsal olguların sadece başka toplumsal nitelikteki olgularla açıklanabileceğini iddia eder.⁴⁸ Dini ihya hareketleri toplumsal olgulardır ve toplumsal nitelikte olan diğer olgulardan bağımsız olarak ele alınamazlar. Dolayısıyla, dini ihya hareketlerinin sebepleri arasında temel sosyolojik olgulardan olan sosyal hareketler önemli bir yer teşkil etmektedir.

Dini ihya hareketlerine yön veren sosyal hareketlerin başında sosyal değişimin geldiği görülür. Özellikle toplumsal değişme olgusunun tüm dinlerde ihya hareketlerinde önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir.⁴⁹ Okumuş, tipolojik ve analitik perspektifle ve işlevselci sosyolojinin yardımıyla, toplumsal değişim-din ilişkilerine bakıldığında, toplumsal değişim-din ilişkilerinin diyalektik ve etkileşimsel bir özellik ve karşılıklılık arz ettiğini ifade eder.⁵⁰ Dolayısıyla toplumsal değişme din ilişkisi bağlamında dini ihya hareketleri sosyal değişmeden bağımsız olarak ele alınamaz.

(<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/236>, 26/12/2013).

⁴⁵ Zafer Cirhinlioğlu-Erol Bulut, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, 20, 2(2010), s., 311

⁴⁶ Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 486; Yasin Aktay, "Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü", *Bilimname*, 6, 3 (2004), s. 131; Davut Ateş, "İslam Köktenciligi: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2 (2009), s. 82

⁴⁷ Davut Ateş, "İslam Köktenciligi: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2(2009), s. 85

⁴⁸ Emile Durkheim, *İntihar*, (Çev. Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s.5.

⁴⁹ Hasan Hanefi, *Gelenek ve Yenilenme*, (Çev. M. Emin Maşalı), Otto Yayınları, Ankara 2011, s.43-83.

⁵⁰ Ejder Okumuş, "Toplumsal Değişme ve Din", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 30(2009), s.325.

Hıristiyanlıkta toplumsal değişimin dinin kendi içerisinde çatışma çıkmasına neden olduğu, Rönesans'ın etkisindeki toplumsal değişmelerin reform hareketini doğurduğu kabul edilmektedir. Ayrıca aynı manada ve içerikte olmamakla birlikte, Hz. Osman'la birlikte başlayan toplumsal değişmelerin etkisiyle dini bir takım farklılaşmaların ortaya çıktığı da kabul edilmektedir. Genel olarak ta toplumların değişmeleri ile birlikte dini argümanlarda da değişmelerin olacağı ifade edilmektedir.⁵¹

Sosyologlar genel olarak, her toplumda, tarihi gelişim süreci içerisinde farklı uygarlıklar, kültür ve dinlerle ilişki içerisine girmek suretiyle bir takım sosyo kültürel içerikli değişimlerin ortaya çıktığını kabul etmektedirler.⁵²

Esasında toplumsal yapı bir bütündür ve bunlardan herhangi birisinde meydana gelecek olan değişmeler bir bütün olarak tüm toplumsal olay ve olguları etkileyecektir. Bu değişmelere ve değişmelerin getirmiş olduğu sonuçlara toplumun tüm katmanları aynı derecede tepki göstermemekte, bu tepkiler de farklılıklar arz etmektedir.⁵³ Dinlerin de toplumsal yapı ile karşılıklı ilişki içerisinde olduklarını belirtmek gerekir.

Toplumsal değişmelerin dini ihya hareketlerini bir reaksiyon olarak etkilediği de görülür. Şöyle ki, farklı neden ve etkenlerle değişen toplumsal olgular karşısında dinî olarak zayıfladığını, dinî değerlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünen toplumlarda bir reaksiyon olarak ihya hareketi gelişebilmektedir. Bu tür ihya hareketinin daha çok fundamental çerçevede olduğu görülmektedir. Nitekim harici şiddetin toplumsal değişime bağlı olduğu, bu değişim esnasında kabile anlayışının yoğunlaşacağı ve yeni oluşan toplumsal yapıya uyum sağlayamayarak onu yadsıyacağı kabul edilmektedir.⁵⁴ Aynı şekilde hızlı değişimlerin yaşandığı dönemlerde kabileci-köktenci anlayışın da hız kazandığı ifade edilmektedir.⁵⁵ Aynı şekilde dünyaya bir başkaldırı olarak algılanan fundamentalizmin, sosyal ve kültürel değişimlere bir tepki olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.⁵⁶ Her dönemde sosyal hayat içerisinde meydana gelen bilimsel, teknolojik ve ekonomik değişmeler ve gelişmeler karşısında yetersiz kalan dindarların, bu yetersizliklerini aşabil-

⁵¹ Okumuş, a.g.m., s.336-338.

⁵² A. Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kiyabevi, İstanbul 1995, s. 99,100.

⁵³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme*, Bilgi Yay., Ankara 1972, s. 27; Ömer Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu*, 1, 2(Temmuz Aralık 2008), s. 19.

⁵⁴ Zafer Cırhınlioğlu-Erol Bulut, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, 20, 2(2010), s. 305.

⁵⁵ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yayınları, Ankara 2012, s.35.

⁵⁶ Martin Riesebrodt, "Fundamentalism And The Resurgence Of Religion", *Numen: International Review For The History Of Religions*, 47, 3(2000), s. 271.

menin ancak dinî muhafazakârlık ile mümkün olacağını düşündükleri de olmuştur. Bunun da bir reaksiyon olarak fundamentalizmi doğurduğu ifade edilebilir.

Tarihi süreç içerisinde gelişen değişmelerin, toplumsal yapıyı etkilediği oranda din kurumunu da etkilediği kabul edilmektedir.⁵⁷ Nitekim birçok ihya hareketinin ana teması içerisinde değişen şartlar ve toplumsal yapı imgesi ön plana çıkmaktadır. Dinî alanda yaptığı ihya ve ıslahatlar ile dinin gelenekselleşmesine bir reaksiyon gösteren Hz. Ömer'in çözümlenmelerinde toplumsal değişimin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir.⁵⁸ Yine Ebu Hanife (699-767)'nin görüşlerinde toplumsal değişimin etkisi ile dini bir takım uygulamaların da değişebileceği vurgusu dikkat çekmektedir.⁵⁹

Toplumsal Bütünleşme ve Çözüm

Bütünleşme, bir toplumda farklılıkların azaltılarak toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olmalarının sağlanmasıyla kültürel birliğin oluşturulması⁶⁰ olarak, işleyen bir bütüne veya sosyal sisteme sahip olabilmek için sosyal sistemin parçalarının birbiriyle uyum sağlamaları⁶¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyologlar tarafından ise genel olarak, bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün oluşturacak şekilde birbirlerini tamamlamaları şeklinde tanımlandığını görmekteyiz.⁶²

İhya hareketlerine sebep olan toplumsal bütünleşme İslam toplumunun kendi içerisinde bütünleşmesi değil, yayılma politikası ile birlikte başka toplumlarla karşılaşması ve onlarla kültürel değerlerinin toplumlar nezdinde bütünleştirilmesidir. Nitekim Mevdudi, kitleler halinde İslam'ı kabul eden insanların önceki cahiliye inançlarını olduğu gibi İslam'a taşıdıklarını, İslamî adı altında rahatlıkla aynı düşünce ve yaşantılarını sürdürme imkânı bulduklarını ifade eder.⁶³ Aynı şekilde, Yunan, Hint ve İran felsefesinin İslam dünyasına

⁵⁷ Ömer Faruk Sinanoğlu, "Toplumsal Değişim ve Din", *Hikmet Yurdu*, 1, 2(Temmuz Aralık 2008), s. 21.

⁵⁸ Bkz. M. Zeki İşcan, *Selefilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.; Mustafa Fayda, "Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, c.34, İstanbul 2007, ss. 44-51; Hayri Erten, "Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Değişme", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1996), ss.297-308.; Muhsin Koçak, "Ömer, Fıkıh" *İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul 2007, ss.51-53.

⁵⁹ M. Zeki İşcan, *Selefilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 98-102

⁶⁰ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul 2004, s. 42

⁶¹ Theodore Caplow, *Elementary Sociology*, New York 1971, s.16-17

⁶² Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyoloji*, MEB Devlet kitapları, ty, byy, s.90.; Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1976, s.153.; Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, Der Yay, İstanbul 2011, s.215.; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay. İstanbul 1998, s.311.; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.285.; Jeseoph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi, Atilla Kitabevi, Ankara 1996, s. 203.

⁶³ Ebul Ala Mevdudi, *İslam'da İhya Hareketleri*, Pınar Yay., İstanbul 2008, 80

girmesiyle birlikte cahiliye unsurlarının halkın inancında etkin duruma geldiğini belirtir.⁶⁴ İşte İslam toplumunun tanışmış olduğu yabancı unsurlar ile bütünleşmeye başlaması ihya hareketlerinin çeşitleri olarak ifade ettiğimiz çalışmaları beraberinde getirmiştir. Bu yabancı unsurlara karşı dinin bilim ile çatışmayacağını ifade eden ve dini argümanlarda “*icthah*” yapılabileceğini ifade edenler, dinin yeni tanışılan kültür öğelerine karşı “*modernize*” edilmesi gerektiğini savunanlar ve tüm bunlara muhalif olarak “*dinin temellerine*” dönülmesinin yeterli olacağını iddia eden hareketler olmuştur.

Sosyal çözülme ise; bir toplumda ya da toplumu oluşturan bir grupta aynı davranış alışkanlıklarının ve değerlerinin zayıflamaya hatta bağlayıcı olmaktan çıkmaya başlamasıyla baş gösteren toplumsal durum olarak ifade edilmiştir.⁶⁵ Sosyal çözülme, sosyal bütünleşmenin aksine, bir topluluğu meydana getiren sosyal ilişkilerin bütünlüğü bozacak şekilde gevşemesi, inanç ve değerler sistemlerinin etkinliğini yitirmesi, sosyal kurumların yeni norm ve değerlere uyum sağlayamaması, bir toplumda maddi ve manevi kültür unsurlarının bir araya gelerek bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütünü meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlamamaları hali olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶

Gerek dinin farklı coğrafyalara dağılması, gerekse bir takım sosyo kültürel nedenlerle dindarlar arasında zaman zaman bazı çözümlerin meydana geldiği görülmektedir. Bu çözülme içerisinde ihya hareketleri bir sebep olarak yer alabildiği gibi, sonuç olarak da yer alabilmektedir. Tüm ihya hareketlerinin toplumsal kabul gördüğü bilinmektedir. Bu kabulün yoğunluğu, dönemlere ve ihya hareketinin içeriğine göre değişmektedir. Dolayısıyla ihya hareketleri aynı zamanda toplumsal bir ayrışma/çözülme beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan dinî toplumun, ana unsurlardan ayrılmaya ve toplumsal çözülmenin yoğunlaşmaya başladığı dönemlerde de tekrar bütünleşmenin sağlanması düşüncesi ile ihya hareketleri ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme

Küreselleşme olgusunun genel olarak din ile ilişkilerine bakıldığında zaman üç farklı etkileşim türünün ön plana çıktığı görülür. Bunlardan birincisi dinin küreselleşmeye karşı çıkması, ikincisi küreselleşmeye taraftar olması, üçüncüsünü ise küreselleşmenin dine muhtaç olması şeklinde özetlemek mümkündür.⁶⁷

Sosyal olaylar bağımsız olarak gelişmezler. Birbirlerinden karşılıklı olarak etkilenirler. Küreselleşme olgusu da beraberinde bir takım toplumsal olguları getirmekte ve

⁶⁴ Mevdudi, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁵ Kirman, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁶ Vejdi Bilgin, *Sosyal Çözülme ve Din*, Etüt yay., Samsun 1997, s.18.

⁶⁷ Niyazi Usta, “Küreselleşme ve Din”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6, 17 (2003), s.180.

toplumun diğer unsurlarını etkilediği gibi onlardan da etkilenmektedir. Toplamların küreselleşme ile birlikte hızlı değişim özellikleri göstermelerinin yanında, bütünleşme ve çözülme yönünde de aynı mesafeyi kat ettikleri görülmektedir. Bu değişim, çözülme, bütünleşme hatta başkalaşma olguları dini alanda da kendisini göstermektedir. Dinin modernize edilmesi çalışmaları küreselleşmenin artması ile birlikte hız kazanmıştır. Aynı şekilde küreselleşen insanların dinî ve sosyal problemlerine de ulema tarafından çözüm önerileri getirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan küreselleşen dünyada dinî hareketliliğin arttığı, yeni dinî oluşumların da bu hareketliliğe paralel bir seyir izlediği görülmektedir.

Genel olarak küreselleşme ile birlikte dini köktencilik arttığı, İslam'ın eski iç dinamiklerini harekete geçirdiği ifade edilmektedir.⁶⁸ Giddens, fundamentalizmin küreselleşmenin bir çocuğu olduğunu, hem ona karşı bir tepki, hem de ondan yararlandığını iddia eder.⁶⁹

Toplumsal Tabakalaşma

İster modern teorilerde olduğu gibi sınıflandırma denilsin, isterse klasik teorilerdeki gibi tabakalaşma denilsin toplumsal bir farklılaşmanın var olduğu sosyolojik bir olgudur. Bu toplumsal farklılaşma sosyal hayatın tüm öğelerinde kendisini göstermektedir. Yine toplumsal hayatın en önemli unsurlarından olan dinî hayat da toplumsal tabakalaşmaya göre şekillenebilmektedir. Nitekim Türk toplumunda da Osmanlı'dan itibaren bir toplumsal farklılaşmanın olduğu ve bu farklılaşma içerisinde dini anlayış ve yaşayışların da ona göre farklılıklar arz ettiği ifade edilmektedir.⁷⁰

Toplumsal tabakalaşmanın dini ihya hareketleri ile olan ilişkisi iki yönlü bir seyir izlemektedir. Birincisi sosyal tabaka ya da sınıfların durumlarına göre benimsedikleri ihya hareketi farklılık gösterebilmektedir. Toplumun farklı tabakalarında bulunan kimselerin, farklı ihya hareketini benimsediği iddia edilebilir. Bu farklılık genel olarak, toplumun sınıfsal olarak alt katmanlarında bulunanların fundamentalist hareketleri benimsedikleri, buna mukabil üst katmanlarında bulunanların da daha modernist akımları benimsedikleri şeklinde yansımaktadır. Ancak bunu var olan sosyal teoriler ile kati bir biçimde ayırmak zordur. İkinci ise toplumsal farklılaşmanın kendisinin ihya hareketi doğurmasıdır. Nitekim küçük yerleşim birimlerinden büyük kentlere göç eden insanların, yeni yerleşim yerlerinin karmaşıklığına karşı kendi gelenek ve yaşayışlarını korumak için dini hayata farklı bir önem atfettikleri, kendi sınıfları içerisinde de dini argümanların önemli bir yer tuttuğu, bunun

⁶⁸ Hüsnü Ezber Bodur, "Küreselleşmenin Dini Alandaki Etkisi ve Ulus Devlet", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2004), s. 16-18.

⁶⁹ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 58.

⁷⁰ Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 477

sonucunda da cemaatleşme ve tarikatlaşmaların arttığı ifade edilmektedir.⁷¹ Şehre yeni gelen kırsal bölge insanların gecekondü bölgelerinde yaşamaya mahkûm olmaları laik modernlik ile İslam arasındaki tezatlığı daha bariz kılmıştır. Dolayısıyla varoşlardaki insanlar, hem ekonomik refahtan hem de siyasal katılımdan mahrum oldukları inancına kapılmışlar ve bunun tedavisinin de İslam'ın köküne dönmekle mümkün olabileceğine inanmışlardır. Diğer yandan, ekonomik ve sosyal kalkınma sürecinde Müslümanlar kimliklerini ifade etmek için geleneksel sembollere sarılmışlardır ki geleneğin önemli bir parçasını din oluşturmaktadır. Aynı şekilde İslam köktencilüğünün şehirleşmenin bir sonucu olarak geleneksel toplumsal bağların çökmesi neticesinde tanık olunan bir gelişme olduğu da iddia edilir.⁷² Daha önce alışık olmadığı toplumsal hayat içerisinde kaybolacağını düşünen topluluklar, korumacı bir zihniyetle temel değerlere sarılmakta ve bunda da daha muhafazakâr değerleri benimsemektedir.

Hıristiyanlıkta reform hareketlerinin başlamasının bir nedeni olarak da orta sınıf tacirlerinin lider olan feodal soyluların yerlerini almaları gösterilmektedir. Ticaret şehirlerarası olmaktan çıkıp uluslararası bir nitelik kazanmaya başlamış, bununla birlikte menkul değerler önem kazanmıştır. Bunun sonucunda yükselen yeni kapitalist sınıf, menkul değerlerini kilisenin kontrolünde değerlendirmek istememiştir. Bu isteksizlik reform hareketlerinin desteklenmesine zemin hazırlamıştır.⁷³

Dini unsurlar

Dinlerin yayılma politikaları, dini ihya hareketlerinin oluşmasının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Öncelikle dinlerin yayılmaları ile birlikte yeni kültürlerle karşılaşmaları, kültürel öğelerin birbirine karışmasına neden olmuştur. Bu karışıklık ve karmaşanın ayırt edilmesi ihya hareketlerinin en önemli çabaları arasında yer almıştır. Diğer taraftan dinlerin yeni kültürler ile karşılaşmaları kendilerini bu yabancı kültür öğeleri karşısında yenilemelerini ya da bu kültür öğelerini dini olarak konumlandırmalarını gerektirmiştir. Yine dinlerin geniş bir alana yayılmaları ile birlikte dini formlarda bir takım farklılıkların ortaya çıktığı kabul edilmektedir.⁷⁴

Dini ihya hareketlerinden özellikle modernist ve geleneksel tavır takınanların bu tezlerine en önemli argümanı temel nasslar oluşturmaktadır. Zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişebileceği, tecdit, müçtehit, içtihat gibi kavramlar ihya hareketlerinin oluş-

⁷¹ Alperen, a.g.m. s. 477

⁷² Davut Ateş, "İslam Köktencilüğü: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2(2009), s. 69-70

⁷³ Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s.69.

⁷⁴ Hüsnü Ezber Bodur, *Dini İhya Hareketi Olarak Vahhâbiliğin Doğuşu, Gelişmesi, Sosyo-Politik ve Ekonomik Neticeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1986, s. 4.

masına zemin hazırlamışlardır. Nitekim sosyologlar tarafından da Kuran'da doğrudan geçmeyen bir konu ile ilgili olarak içtihat yapılmasının gerekliliğinin farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵

Din esas itibarıyla de zihinsel bir yenilik ve değişim hareketidir. Hem de bozulmuş olan zihinsel ve sosyal düzeni yeniden kurarak insanlara asıl gayesini anlatmak için ortaya çıkan bir yenilik ve bir değişim hareketidir. Her dini çağrı, toplumsal düzeni yeniden yapılandırma, acıları dindirme, insanları mutluluğa ulaştırmak için çağrıda bulunmaktadır.⁷⁶

İhyanın önemli dini nedenlerinden birisi de dinin gelenekselleşmesidir. Nitekim Mevdudi, felsefenin İslam dünyasına girişiyle birlikte, halkın, geleneksel bir şekil almış olan İslami inançlarının alt üst olduğunu, ulemanın sadece kuru bir bilgiye sahip olup, dini bütün konularıyla yaşama aktaramadıklarını ifade eder.⁷⁷ Bu durağanlaşma dinin gelenekselleşmesini getirmiştir. Gelenekselleşme ile birlikte de, ya dinin köklerine sıkı bir şekilde sarılma, ya da farklı arayışlar içerisine girilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Dinin ortaya koyduğu ahlak ve kaide prensipleri ile dini teşkilat meselesinin de dini itirazlara konu teşkil ettiği kabul edilmektedir. Karışık bir teşkilat ve hiyerarşinin söz konusu olduğu hallerde, ilk cemaatlerin sadeliğine dönme gereğinin bir ikaz konusu olabileceği ifade edilmektedir.⁷⁸

Dini fundamentalizmin en önemli argümanlarından birisini de yine dini metinler oluşturmaktadır. Nitekim modern dünya ile bütünleşme çabası içerisinde olan reformist hareketlere karşı fundamentalist eğilimler dini metinlerin aslına dönülmesi, dünyanın terk edilmesi, kadere rıza gösterilmesi, tevekkül gibi unsurları kullandıkları görülmektedir.

Özellikle reform hareketlerine neden olan bir diğer dini unsur da dini ruhban sınıfının oluşmasıdır. Nitekim Hıristiyanlıkta 16. Yüzyıla gelindiğinde kilisenin tanrı adına tüm işlemleri gerçekleştirdiği, bir takım siyasi görevleri üstlendiği, kutsal metinlerin yorumlanmasının sadece ruhban sınıfına tahsis edildiği görülmektedir. Tüm bu oluşumlar Hıristiyanlıkta reform hareketinin gelişmesine sebep teşkil etmektedir.⁷⁹

⁷⁵ Zafer Cirhınlioğlu-Erol Bulut, "Terör, Din ve Siyaset", *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*, 20, 2(2010), s. 310.

⁷⁶ İ.Hakkı Kaynak, "Tarihsel Süreçte Toplumsal Değişimler, Protestanlık Tavrılar ve Dini Arınmacılık", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih'in Peşinde*, 8(2012), s. 198-199.

⁷⁷ Ebul Ala Mevdudi, *İslam'da İhya Hareketleri*, Pınar Yay., İstanbul 2008, s. 69.

⁷⁸ Hüsnü Ezber Bodur, *Dini İhya Hareketi Olarak Vahhâbiliğin Doğuşu, Gelişmesi, Sosyo-Politik ve Ekonomik Neticeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1986, 6

⁷⁹ Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 67.

Karşılıklı etkileşim

İhya hareketlerinin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi de yine ihya hareketlerinin kendisidir. Özellikle semavi dinlerde modernleşme iddiası ile ortaya çıkan ihya hareketlerinin aynı zamanda etki tepki ilişkisi içerisinde, karşı oluşumların ortaya çıkmasına da zemin hazırladığı görülmektedir. Genel olarak fundamentalist hareketlerin modernleşme hareketlerine karşı oluşan bir tepki olduğu, modernite ile çatışmanın, hatta gelenek ile modernleşme arasındaki gerilimin sonucu olduğu kabul edilmektedir.⁸⁰ Fazlur Rahman'da İslam'da sünnî ortodoksinin, bir doktrin ve pratikler bütünü olarak ortaya çıkışını büyük ölçüde daha önceki mezhepsel gelişmelere borçlu olduğunu ifade etmektedir.⁸¹

Fundamentalist hareketler her ne kadar modernleşmeye tepki olarak ortaya çıkmış olsa da, özellikle siyasal İslam'ın temsilcilerinin modern fikirleri ve kavramları kullandıkları da görülmektedir.⁸²

Geleneksel ve modernist hareketlerin de aynı şekilde fundamentalist hareketlere karşı oluşan tepkilerden beslendiğini ifade etmek gerekir. Fundamentalist hareketlerin getirmiş olduğu yaşam biçimi ve anlayış tarzını benimsemeyen düşünürlerin modernist hareketler içerisine girdikleri müşahade edilmektedir.

Ekonomik, Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeler

Her ne kadar modernleşen Avrupa'nın İslam dünyasında fundamentalist anlamda ihya hareketlerinin asıl sebebi olmadığı kabul edilse ve ihya hareketlerin 18. Yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı ifade edilse de⁸³ ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin dini ihya hareketlerine olan etkisi inkar edilemez. Nitekim ihya hareketleri sadece Avrupa'nın modernleşme süreci ile ilişkilendirilse bile, bu süreç son dönemde ortaya çıkan bir durum değil, devam edegelen bir olgudur. Küreselleşen sosyo-kültürel ve ekonomik hayat beraberinde bir takım sosyal eşitsizlikler de getirmiştir. Bu sosyal eşitsizlikler içerisinde ekonomik olanı modern zamanlar için en dikkat çekici olanıdır. Bu eşitsizlikler karşısında çaresiz kalan İslam ülkeleri tek çareyi dinin temellerine dönülmesinde görmüş ve selefi

⁸⁰ Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 478.; Gülay Ercins, "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1 (2009), s. 661-662.; İ. Hakkı Kaynak, "Tarihsel Süreçte Toplumsal Değişimler, Protestanlık Tavrılar ve Dini Arınmacılık", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, 8 (2012), s. 195.

⁸¹ Fazlur Rahman, *İslam'da İhya ve Reform*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 49.

⁸² Gülay Ercins, "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1(2009), s. 663.

⁸³ J.Obert Voll, *İslam Süreklilik ve Değişim*, (Çev. Cemil Aydın, Cengiz Şişman), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991, I, s. 66.

yaşam biçimine dönülmesinin İslam coğrafyasını geri kalmışlıktan kurtaracağına inanılmıştır. Nitekim İslami fundamentalizmin, modern toplumsal ekonomik, kültürel değişimlere bir tepki olarak ortaya çıktığı iddia edilmektedir. ABD'deki fundamentalizmin de en temel anlamda, 1929 yılındaki ekonomik krizin, güneyde yaşayanlar tarafından, tanrının dini değerlerden uzaklaşan Amerika halkına bir cezası ve İsa'nın yeryüzüne ineceğinin bir belirtisi olarak yorumlanması sonucu ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁸⁴

Modernleşme sürecinde yaşanan hızlı değişim, aşırı rasyonelleşme, bireyselleşme ve güvensizlik durumlarının, toplumsal yapıdaki inanç boşluğu ile birlikte bir anlam krizi ve toplumsal anomiyeye dönüşebildiği, bunun yeni dini hareketleri ortaya çıkardığı ifade edilmektedir. Aynı şekilde sanayileşme ile birlikte oluşan "kaygı" ve "risk" endişesinin de yeni arayışlara olan eğilimi artırdığı, sanayileşme kentleşme arttıkça dinin etkisinin azaldığı buna mukabil modernleşmenin arttığı, bununla birlikte de farklı dini anlayışların tezahür ettiği belirtilmektedir.⁸⁵

Dini ihya hareketlerinin İslam dünyasının ilim, teknoloji ve ekonomik olarak geri kalmasıyla birlikte modernist eğilimlere yöneldiği görülmektedir. Bu hareketlerin yegâne amacı İslam dünyasının bu geri kalmışlıktan kurtarılması ve muasır medeniyetler seviyesine yükseltilmesidir. Bunun da dini alanda yapılacak olan yenilenmeler ve modernleşmeler ile mümkün olacağına düşünülmesidir. Nitekim Seyid Ahmed Han'ın, günün yeni teknik, kültürel ve siyasi yapısıyla uyumlu hale getirilmesi gayesiyle İslam'ın modernize edilmesini desteklediği görülür. M. Reşit Rıza'ya göre, dini ıslahatın hedefi, inanç ibadet ve dini uygulamaları, bidatlerden, hurafelerden, donmuşluklardan kurtarıp ayıklamak, ilk devir Müslümanlarının dini anlama ve uygulamada takip ettikleri yola dönmektir. Çağdaş medeniyetin temelini teşkil eden bütün ilim, teknoloji ve uygulamaları dinin özü, hakikati ve ilahi rengi ile uzlaştırmak mümkündür. İktbal, modern dünyada İslamiyet'in yeniden yapılanması için gerekli içtihatların yapılmasında ısrar etmektedir.⁸⁶

Tüm dinlerde görülen ihya, reform, ıslahat hareketlerinde genel olarak modernleşme karşısında çaresiz kalan dini aristokrasinin, çareyi selefiyeye bağlanmakta aradığı görülmektedir. Bu tavrın, gelişen şartlar içerisinde dinin çaresiz, dindarın geri kalmasına neden olduğunu iddia eden düşünürler de modernist hareketler içerisinde girmişlerdir. Hıristiyanlıkta reform sürecinin başlamasının gerekçeleri; dinin asıldan ziyade şekle yönelmiş

⁸⁴ Gülay Ercins, "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1(2009), s. 667-668.

⁸⁵ Mustafa Arslan, "Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: Yeni Çağ İnanışlar Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4, 11 (2006), s. 9-10.; Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 476-477.

⁸⁶ Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 484-486.

olduğu, özü terk edip kabuk ile uğraştığı, ruhlar ile değil bedenler ile ilgilenmeyi tercih ettiği, papalık ve ruhbanlık kurumunun dejenere olması gibi nedenlerdir.⁸⁷ Yeni Selefilik hareketinin doğuşunu hazırlayan nedenler askeri ve maddi nedenlerin yanında manevi ve fikri anlamda İslam dünyasının geri kalış sebeplerine karşı bir tepkisel çıkıştır.⁸⁸

Modernleşme dokunduğu her şeyi kendisine çeviren bir tarihsel koşulsuz, İslam dünyasının bu tarihsel dönemde bu koşuldan muaf olduğunu düşünmek için esasen hiçbir sebep yoktur.⁸⁹ Durum böyle olunca modernleşme dinamiklerine ve faaliyetlerine karşı gelenekselleşme dini değerleri koruma adına bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal hayatın modernleşmesi ile birlikte dinin, hayatın tüm alanlarını kuşatıcı bir sistem olarak kabullenilmesinin gerekliliği düşüncesi de reform ve ihya hareketlerinin sebebini teşkil eder. 17. yüzyılda batıda başlayan ekonomi siyasi ve zihinsel reformlar karşısında İslam toplumu bir bunalım çağına girmiştir. Bu zihinsel değişimlerin karşılığı, muhafazakârlık, batılılaşma ve modernleşme gibi tepkiler şeklinde somutlaşmıştır.⁹⁰

İslâm dünyasında tarihi süreç içerisinde oluşan fikrî duraklama ve gerileme zamanla diğer alanlara da yansiyarak hayatın her sahasında açıkça kendisini göstermiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, yeni fikir ve düşüncelerin üretilmemesiydi. Buna karşılık Batı dünyası, Rönesans ve Reform hareketleriyle başlatılan düşünce anlayışı sayesinde statik bir yapıdan dinamik bir yapıya geçmişti. Bu Batı'nın İslâm dünyasına kesin hâkimiyeti neticesini verdi ve sonuç, ezici bir şekilde kendini bütün İslâm dünyasında hissettirdi. Diğer taraftan batının felsefe ve düşüncesinin İslam dünyasına girmesi fikri bir canlanmanın başlamasına neden olmuştur.⁹¹ Batı dünyasının bu üstünlüğü dindarların dinî olanı sorgulamaları sonucunu doğurmuş ve farklı tezler ortaya konulmuştur.⁹²

İhya hareketlerinin türlerinin de modernizm ile alakalı olduğu görülmektedir. Modernizm öncesi ihyacı akımlar genel olarak bir iç arınması şeklindedir. Temsilcileri daha çok dine sonradan karıştığını düşündükleri yabancı unsurlardan İslâm'ı kurtarmak için büyük çaba göstermişlerdi. Modernizm ile birlikte bu çabanın yanında, Hıristiyan-Batı

⁸⁷ Durmuş Hoccoğlu, *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e & Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara 1995, s. 142

⁸⁸ Ramazan Altıntaş, "Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1 (2002), s. 70.

⁸⁹ Yasin Aktay, "Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü", *Bilimname*, 6, 3 (2004), s. 136.

⁹⁰ İ. Hakkı Kaynak, "Tarihsel Süreçte Toplumsal Değişimler, Protestanlık Tavrılar ve Dini Arınmacılık", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde*, 8 (2012), s. 199-203.

⁹¹ Mustafa Sönmez, "İslam Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2002), s. 154.

⁹² Mehmet Akgöl, *Türk Modernleşmesi ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya 1999, s. 232.

fenomenini de dikkate almak zorunda kalmışlardır. Çünkü Batı medeniyetinin ezici üstünlüğü gibi bir gerçek, apaçık ortadaydı. Nitekim Batı'nın ilim ve hikmetinin zaman kaybedilmeden alınmasını isteyen Abduh, bunda çekinilecek herhangi bir durum bulunmadığını söyler. Ona göre, Batı'nın keşfettiği şeyler aslında İslâm'da da bulunmaktadır.⁹³ Yine Batıyla ilişkilerin artmasıyla birlikte Osmanlı aydını tarafından İslâm'ın da bir reforma tabi tutulması gerektiği çeşitli mahfillerde dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle Jön Türk hareketinde yer alan Abdullah Cevdet ve Celal Nuri gibi bazı aydınların ön ayak olduğu reform düşüncesinde, Müslümanların geri kalmışlığının İslâm'dan kaynakladığı tezinden hareketle, İslâm'ın pozitif bilime ve onu etrafında gelişen kurumlara uygun hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁴

Modernleşme ve sekülerleşme gibi olguların da birer reaksiyon olarak fundamentalizmi doğurduğu görülmektedir. Nitekim Amerikan fundamentalizmini doğuran en önemli sebeplerden biri, sekülerleşme ve modernleşmeye karşı koyma olmuştur. İnsan sekülerleştikçe kiliseden ve Kutsal Kitap'tan uzaklaşmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için de insanların mutlaka Kutsal Kitaba döndürülmesi gerekmektedir.⁹⁵

Dini ihya hareketlerinde coğrafi keşifler de önemli bir yer tutmaktadır. Coğrafi keşiflerle birlikte dinlerin ve kültürlerin birbirleri ile tanışmaları ve birbirlerinden etkilenmeleri süreci hız kazanmıştır.

Siyasi Faktörler

Dini ihya hareketlerinin en önemli nedenlerinden birisinin de siyasi olay ve olguların olduğu görülür. Tarihi süreç içerisinde siyasi olayların dini ihya hareketlerini yönlendirme ve belirleme gibi çabalar içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında siyasi olayların da ihya hareketlerinin farklı şekillerde ortaya çıkmasına sebep teşkil ettiği de müşahade edilmektedir.

Dini ihya hareketlerinin sebeplerinden birisi etnik temele dayalı politikaların izlenmesidir. Etnik temele dayalı mücadelelerin fundamentalist akımları güçlendirdiğini söylemek mümkündür.⁹⁶ Etnik temele dayalı politikalar sadece ihya hareketlerinin başlamasına neden olmamakta aynı zamanda dini farklılaşmaların da ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

⁹³ Mustafa Sönmez, "İslam Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2002), s. 157-169.

⁹⁴ Hasan Gümüşoğlu, "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında)", *EKEV Akademi Dergisi*, 17, 57 (2013), s. 298.

⁹⁵ Gülay Ercins, "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 1 (2009), s. 655

⁹⁶ Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 479

lamaktadır. Cemalettin Afgani, siyasal alanda güçlenmenin dini bir canlanmaya bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle İslam'ın ilk dönemlerine atıfta bulunarak; Müslümanların tekrar o görkemli geçmişi diriltmek için yeniden İslam'a sarılmalarının gerekliliğine inanmaktadır.⁹⁷ Diğer taraftan Ulus devlet temelli sınırlar içerisinde şekillenen yeni siyasal iktidarların dinin bireysel ve sosyal hayattaki varlığına karşı olumsuz tavır takınmaları ve bu uygulamayı sınırlandırmaya yönelik reform süreci başlatmaları, İslamcı modern radikal-lerin devlete karşı eleştiri yöneltmelerine uygun zemin hazırlamıştır.⁹⁸

Dünya genelinde var olan modern siyasi olguların ve davranışların varlığı fundamentalist hareketler için bir motivasyon unsurudur. Nitekim bu algılar dini gereklilik olarak devletlerin sistemlerine müdahaleyi meşrulaştırmaktadırlar. Toplumları yeniden yapılandırma iddiasında olan ihya hareketlerine siyasi olaylar bu yönüyle motive edici bir görev ifa etmektedirler.

Siyasal olay ve olgularla, rejimlerin, dini ihya hareketleriyle olan bir diğer ilişkisi de onların kendilerini toplumu tüm olguları ile yönetme ve dizayn etme mekanizmasının başı olarak görme düşüncesi ile yine toplumsal bir olgu olan dinin de yeniden düzenlenmesi fikrinde olmaları ve bu fikirlerini kanun yoluyla uygulamaya koymalarıdır. Bir diğer ifade ile kanun koyucunun dini alanlarda reform ya da düzenleme yapması ve bunu cari hukukla zorunlu hale getirmesidir. Bu durum iki sonuç doğurmaktadır. Birincisi bu düşünce içerisinde olan grupların siyasallaşmasına ve devrim yaparak toplumları dindarlaştıracakları düşüncesi ile iktidar mücadelesine girmelerine, dinin siyasallaşmasına ve çoğu kez de fundamentalizmin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. İkincisi ise siyasal iktidarlar dini alanlarda modernleşme çalışmaları içerisine girmektedirler. Dini form ve ritüeller siyaseten tartışılmakta ve kanunlar çıkarılarak dinî alanlar düzenlenmektedir. Nitekim ülkemizde cumhuriyetin ilk yıllarında ibadet diline ve dini terminolojiye yönelik bir takım çalışmalar yapıldığı ve bunun bizzat devlet yöneticileri tarafından talimatlandırılmak suretiyle uygulamaya konulduğu bilinmektedir.⁹⁹ Sadece bizim ülkemizde değil, diğer bazı ülkelerde de dini ihya hareketlerin siyasal iktidarlar tarafından yapılma çalışmalarının olduğu görülmek-

⁹⁷ Abdullah Alperen, "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 9 (2000), s. 485; Davut Ateş, "İslam Köktenciligi: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2 (2009), s. 64

⁹⁸ Davut Ateş, "İslam Köktenciligi: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2(2009), s. 64; Hidayet Aydar, "Darülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2006), s.36

⁹⁹ Yahya Kemal Taştan, "İslami Kalvinizm: Darülfünun İlahiyat Fakültesinin Dinde Reform Projesi", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 409-411

tedir. Ancak bu çalışmaların modern zamanlarda daha çok Afrika ülkelerinde yapıldığını da ifade etmek gerekir.¹⁰⁰

İslam köktencilığının önemli nedenlerinden biri olarak İslam ülkelerindeki siyasal rejimlerin taşıdığı meşruiyet sorunu gösterilir. Meşruiyeti daha fazla saldırıya maruz kalan rejimlerin konumlarını korumak için daha fazla otoriter olmaya başladıkları ve bunun sonucunda da İslami hareketlerin radikalleşme eğilimine girdiği söylenebilir.¹⁰¹

Fundamentalist hareketlerin en önemli argümanı siyaseten İslamî devlet modeli, asrı saadet'de yaşanan yönetim sistemidir. Asrı saadette yaşanan nizamın tekrar gelebilmesinin o döneme dönülmesi, o dönemde var olan her şeyin kabul edilip diğerlerinin atılması yoluyla mümkün olacağını ifade ederler.

Dünya ölçeğinde bir takım siyasi ve istihbarat örgütlerinin de kendi emellerine ulaşmak için, dinlerde bir takım ihya, reform, ıslahat çalışmalarını farklı isimlendirmeler ile yapma gayreti içerisinde oldukları da iddia edilmektedir.¹⁰²

SONUÇ

Dinin yeniden canlandırılması ve sosyal hayata hâkim kılınması ya da onunla uyumlu hale getirilmesi anlamlarında kullanılan dini ihya hareketlerinin farklı formlarının olduğu görülmektedir. Bunların başlıcaları; dinin tüm öğeleri ile ilk dönemki haline dönmesi, sonradan ilave olunan tüm unsurlardan ayıklanması iddiasında olan fundamentalizmdir. Fundamentalizm kavramı batıya, özellikle ABD'ye özgü bir kavram olmasına rağmen modern zamanlarda İslam dini için ve terörizm ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bir diğer ihya formu ise, dinin ilk dönemleri ile birlikte içtihat kavramının da gündemde olması gerektiğini ve bunun dini yenilenme, dinin sosyal hayat ile uyumlu hale getirilmesi açısından önemine vurgu yapan harekettir ki, bu hareket genel olarak gelenekçiler olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ihya formu ise modernizmdir. Bu hareketin farklı özelliklerinin olduğu görülür. Dinin modern zamanlarla uyumlu hale getirilmesi gerektiği savı en önemli tezidir.

Dini ihya hareketi girişimlerinin ortaya çıkmasının en önemli nedenleri arasında sosyal hareketlilik gelmektedir. Toplumların değişmesi ile birlikte dini argümanlarda da değişmelerin meydana gelmesi-gelemeyeceği tartışması ve şekli bunlardan birisidir. Yine dindar toplumun zamanla değişik nedenlerle diğer kültür unsurları ile tanışması ve bütünleşmesi ya da ana toplumdaki çözülme gösterecek şekilde ayrılması dini ihya hareketlerinin önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Küreselleşme ve toplumsal tabakalaşma olgula-

¹⁰⁰ Roman Loimeier, "Senegal'de Tarikatlar ile İslami Reform Hareketi Arasındaki İlişkinin Politik Boyutları", Çev. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 1(2003), s. 288.

¹⁰¹ Davut Ateş, "İslam Köktencilığı: Kökeni, Genel Nitelikleri, Tanımlar ve Sınıflamalar", *Akademik Orta Doğu*, 3, 2(2009), s. 70-71.

¹⁰² Mehmet Oruç, *Dinlerarası Diyalog Tuzağı ve Dinde Reform*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2004, s.26.

rının da farklı şekillerde dini ihya hareketlerinin oluşmasına zemin hazırladığı görülmektedir.

Dini ihya hareketleri aynı zamanda karşılıklı olarak sebep sonuç ilişkisi içerisinde birbirlerini etkilemektedir. Modernizmin fundamentalist hareketlerin oluşmasına, fundamentalist oluşumlara tepki duyan dindarların da modernist çalışmalara ilgi gösterdiği görülmektedir.

Dini ihya hareketlerinin en önemli nedenlerinden birisini de ekonomik, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin oluşturduğu görülür. Süreç içerisinde gelişen modern unsurlar karşısında kendisini yenileyemeyen dindarların farklı tepkiler gösterdikleri görülmektedir. Bu tepkilerin bir nedenini de dini kurumların çağdaş unsurlar karşısında takındıkları tavırlar oluşturmaktadır. Bu tavır tutucu, muhafazakâr ve selefî dönüş şeklinde olabildiği gibi modern çağın gerekliliklerine göre hareket etme şeklinde de olabilmektedir.

Siyasi olay ve olguların da dini ihya hareketlerinin nedenleri arasında olduğu görülmektedir. Bu siyasi olaylar kanun koyucunun dinde reform çalışması şeklinde olabildiği gibi, siyasi olaylara karşı oluşan bir reaksiyonun sonucu ihya hareketinin gelişmesi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir.

Kaynaklar

- Adam, Baki. "Yahudi Fundamentalizmi". *İslamiyat*. 10,1(2007). ss. 21-32.
- Akgül, Mehmet. *Türk Modernleşmesi ve Din*. Çizgi Kitabevi. Konya 1999.
- Aktay, Yasin. "Modernleşme ve Gelenek Bağlamında Dini Bilgi ve Otoritenin Dönüşümü". *Bilimname*. 6, 3(2004). ss. 131-151.
- Albayrak, Şule Akbulut. *Hıristiyan Fundamentalizmi*. Etkileşim Yayınları. İstanbul 2007.
- Alperen, Abdullah. "Türkiye'de İslami Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler Üzerine Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*. 9(2000). ss. 475-490.
- Altıntaş, Ramazan. "Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6, 1(2002). ss.55-83.
- Arslan, Mustafa. "Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: Yeni Çağ İnanışlar Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 4, 11(2006). ss.9-25.
- Ateş, Davut. "İslam Köktenciligi: Kökeni. Genel Nitelikleri. Tanımlar ve Sınıflamalar". *Akademik Orta Doğu*. 3, 2(2009). ss. 63-96.
- Aydar, Hidayet. "Darüfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları." *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (2006). ss. 23-43.

- Aydınalp, Halil. "Sosyal Çatışma ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19, 3(2010). ss.187-215.
- Beyazyüz, Murat-F.Sevinç Göral Alkan- Erol Göka. "Fundamentalizmin Psikolojisi". *Avrasya Dosyası*. 13, 3(2007). ss.355-384.
- Bilgin, Vejdi. *Sosyal Çözülme ve Din*. Etüt yay.. Samsun 1997.
- Bilgiseven, A. Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. Filiz Kitabevi. İstanbul 1995.
- Bilgiseven, A. Kurtkan. *Genel Sosyoloji*. Filiz Kiyabevi. İstanbul 1995.
- Bilgiseven, A. Kurtkan. *Sosyoloji*. MEB Devlet kitapları. ty. byy.
- Bodur, Hüsnü Ezber. "Küreselleşmenin Dini Alandaki Etkisi ve Ulus Devlet". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4, (2004). ss.9-26.
- Bodur, Hüsnü Ezber. *Dini İhya Hareketi Olarak Vahhâbiliğin Doğuşu, Gelişmesi, Sosyo-Politik ve Ekonomik Neticeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi SBE. Erzurum 1986.
- Caplow, Theodore. *Elementary Sociology*. New York 1971.
- Cirhinlioğlu, Zafer-Erol Bulut. "Terör, Din ve Siyaset". *Fırat Üniversitesi SBE Dergisi*. 20, 2(2010). ss.302-322.
- Dönmezer, Sulhi. *Sosyoloji*. Hüsnütabiat Matbaası. İstanbul 1976.
- Durkheim, Emile. *İntihar*. (Çev. Özer Ozankaya). Cem Yayınevi. İstanbul 2002.
- Tunç, Eralp. "Hıristiyan Fundamentalizmi". *İlim ve Sanat*. 38 (Mayıs 1995). ss.22-30
- Erbaş, Ali. *Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*. İnsan Yayınları. İstanbul 2007.
- Ercins, Gülay. "Küreselleştirici Modernliğin Bir Antitezi: Fundamentalizm". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 6, 1(2009). ss.652-672
- Erkal, Mustafa. *Sosyoloji*. Der Yay. İstanbul 2011.
- Erten, Hayri. "Hz. Ömer Döneminde Toplumsal Değişme". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6(1996). ss.297-308.;
- Fayda, Mustafa. "Ömer". *İslam Ansiklopedisi*. TDV. c.34. İstanbul 2007. ss. 44-51.
- Fichter, Jeseoph. *Sosyoloji Nedir*. çev. Nilgün Çelebi. Atilla Kitabevi. Ankara 1996.
- Giddens, Anthony. *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. (Çev. Osman Akinhay). Alfa Yayınları. İstanbul 2000.

- Göka, Sema-Erol Göka. "Fanatizmin Psikodinamiği". *Anadolu Psikiyatri Dergisi*. 10(2009). ss.325-331.
- Gümüšoğlu, Hasan. "Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında)". *EKEV Akademi Dergisi*. 17,57(2013). ss.295-310.
- Günay, Ünver. "İslâm Dünyasında Gelenek, Değişme, Modernleşme Ve Fundamentalist Eğilimler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*. 8(1998). (<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/236>. Er. Tarihi, 26/12/2013).
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İnsan Yay. İstanbul 1998.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. Erzurum Kitaplığı. İstanbul 1999.
- Hanefî, Hasan. *Gelenek ve Yenilenme*. (Çev.M.Emin Maşalı). Otto Yayınları. Ankara 2011.
- Harrison, Victoria S.. "Modernity, Religious Fundamentalism And The Secularization Thesis". *The Icfai University Journal Of History And Culture*. 2, 3(2008). ss.7-21.
- Hill, William J. "Proofs For The Existence Of God". *Encyclopedia Of Religion*, (Edt. Lindsay Jones). Thomson Gale. I-XIV. USA 2005 ss. 7421-7422.
- Hocaoğlu, Durmuş. *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e & Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*. Selçuk Yayınları. Ankara 1995.
- İşcan, M. Zeki. *Selefilik*. Kitap Yayınevi. İstanbul 2009.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Selefilğin İhyacılığı Ve Dini Düşüncede Yenilik". *Marife*. 9, 3(Kış 2009).
- John L.Esposito, *Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör*. (Çev. Nuray Yılmaz, Ertan Yılmaz). Oğlak Yayıncılık. İstanbul 2003.
- Kaynak, İ. Hakkı. "Tarihsel Süreçte Toplumsal Değişimler. Protestanik Tavırlar ve Dini Arınmacılık". *Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin peşinde*. 8, (2012). ss.193-207.
- Kirman, M. Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. Rağbet yay.. İstanbul 2004.
- Kirman, M. Ali. "Sekülerleşme Perspektifinden Dinî ve Seküler Fundamentalizmler". *Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1,2 (2008). ss. 274-291.
- Koçak, Muhsin. "Ömer, Fıkıh". *İslam Ansiklopedisi*. TDV. İstanbul 2007. ss.51-53
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme*. Bilgi Yay.. Ankara 1972

- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözömlmeleri*. Otto Yayınları. Ankara 2012.
- Loimeier, Roman. "Senegal'de Tarikatlar ile İslami Reform Hareketi Arasındaki İlişkinin Politik Boyutları".(Çev. Abdullah Kartal). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12, 1(2003). ss.281-296.
- Macionis, John J.. *Sosyoloji*. Çev. Vildan Akan. Nobel Akademik Yayıncılık. Ankara 2012.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü). Bilim ve Sanat Yayınları. Ankara 1999.
- Mevdudi, Ebul Ala. *İslam'da İhya Hareketleri*. Pınar Yay.. İstanbul 2008.
- Okumuş, Ejder. "Toplumsal Değişme ve Din". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 8, 30(2009).
- Oruç, Mehmet. *Dinlerarası Diyalog Tuzağı ve Dinde Reform*. Arı Sanat Yayınevi. İstanbul 2004.
- Özkan, Ali Rafet. "Amerikan Fundamentalizminin Dünü Bugünü". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18,(2002). ss.33-47.
- Rahman, Fazlur. *İslam'da İhya ve Reform*. Pınar Yayınları. İstanbul 2008
- Rahman, Fazlur. *İslami Yenilenme Makaleler I-III*. (Çev. Adil Çiftçi). Ankara Okulu. Ankara 2004.
- Riesebrodt, Martin. "Fundamentalism And The Resurgence Of Religion". *Numen: International Review For The History Of Religions*. 47, 3(2000). ss.266-287.
- Shakon, Israel – Norton Mezvinsky. İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi. (Çev. Ahmet Emin Dağ). Anka Yayınları. İstanbul 2004.
- Shuval, Judith T.. "Stress And Migration". *The Blackwell Eyclopedia of Sociology*. Ed. George Ritzer. Blackwell Publishing. Malden 2009.
- Sinanoğlu, Ömer Faruk. "Toplumsal Değişim ve Din". *Hikmet Yurdu*. 1, 2(Temmuz Aralık 2008). ss.17-24
- Sönmez, Mustafa. "İslam Modernizminin Doğuşu ve İki Önemli Temsilcisi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18(2002). ss.147-172.
- Stricened, Michal. "Dindarlık ve Bilişsel Süreçler". (Çev.Abdulvahid Sezen). *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 10, 3(2010). ss.273-286.

Taştan, Yahya Kemal. "İslami Kalvinizm: Darülfünûn İlahiyat Fakültesinin Dinde Reform Projesi". *Mehmet Fuat Köprülü*. Ed. Yahya Kemal Taştan. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. Ankara 2012. ss. 399-418.

Usta, Niyazi. "Küreselleşme ve Din". *Dini Araştırmalar Dergisi*. 6, 17(2003). ss.179-183

Voll, J.Obert. *İslam Süreklilik ve Değişim*. (Çev. Cemil Aydın, Cengiz Şişman). Yöneliş Yayınları. İstanbul 1991. I.

Voll, John O.. *Modernizm ve Fundamentalizm: İslam Tarihinde Yenilenme ve Reform*. http://isamveri.org/pdfdrq/D056627/1997/1997_VOLLJO.pdf. 18/01/2014.

Wessels, Antonie "The role of Religion In Present-Day Seculer Society". *Studies in Interreligious Dialogue*. 8, 2(1998). ss.172-190.

www.tdk.gov.tr, Er Tarihi 23/12/2013.

Basis of Religious Revival Movement as a Sociological Phenomenon

Citation/©- Öz, S. (2014). Basis of Religious Revival Movement as a Sociological Phenomenon, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 14 (1), 187-213.

Abstract- *Religious revival movements and the results of those movements are a social fact. Different forms of efforts for revival movements are observed in the historical process. There are many reasons for the emergence of those movements. In this study, types of revival movements and social phenomena leading to the emergence of those movements have been examined.*

Keywords- *Revival, fundamentalism, improvement, reform, salafism, tradition, modernism.*